

Буро Вујовић

ЕКОНОМСКЕ ПРИЛИКЕ НА ПОДРУЧЈУ ЛОВЋЕНСКОГ ОДРЕДА КРАЈЕМ ЗИМЕ И ПОЧЕТКОМ ПРОЛЕЋА 1942.

Ратне прилике веома су много потенцирале економске проблеме који су у Црној Гори били врло акутни и у мирнодопско вријеме. То посебно важи за подручје старе Црне Горе, која је позната — нарочито њен сјеверозападни дио — као један од најсиромашнијих крајева у Црној Гори. Осим тога што је највећим дијелом приграбио резерве хране затечене у магацинима након априлске капитулације, окупатор је опљачкао и попалио велики број села. Род у 1941. години, нарочито у Катунској нахији, иначе је био подбацио. Ако се томе дода и велик броја избјеглица родом из овог краја, који су из Метохије и других крајева Југославије потицали овамо и који су у току рата пали на његов терет, лако је схватити тежину економске ситуације у којој се нашло становништво, а тиме и народноослободилачки покрет, који је у оваквим условима морао да крчи путеве ослободилачке борбе и да се у великој мјери исцрпљује у тражењу излаза из економске кризе, која је у великој мјери пријетила смрћу од глади не малом дијелу становништва.

Подручје Ловћенског одреда захватало је територију цетињског и барског среза и источну половину бококотгорског среза. У овом саопштењу осврнућемо се на економске прилике у првим мјесецима 1942. године у цетињском и барском срезу, односно у оним њиховим дјеловима који су били активно укључени у народноослободилачки покрет, а то је углавном читав цетињски срез, изузимајући Цетиње, за које немамо података, и сјеверозападни дио барског среза. На тој територији живјело је 1941. године око 50.000 становника, што је чинило више од двије трећине укупног становништва у овим срезovima (цетињски срез је имао 7.346 домаћинстава, која су бројала 34181 члан, а барски срез 7846 домаћинстава 39392 члана, што укупно износи 73573 становника у оба среза).¹

Економске тешкоће на овом подручју у првој години народноослободилачког рата биле су константна појава, али су нарочи-

¹ Кретање броја становника од 1941. до почетака 1945. у Црној Гори, Завод за статистику СР Црне Горе.

то дошле до изражаја у другој половини зиме и почетком прољећа 1942. године. То се временски поклопило са стварањем народноослободилачког одбора, који су своја прва искуства стицали баш на том, једном од најтежих животних проблема оног времена. Већ први извјештаји народноослободилачког одбора и других органа говоре о тешком економском стању становништва.

Тако, 21. фебруара Биро партијске ћелије у Љуботињу јавља да „50 фамилија у општини немају шта да једу”,² а почетком марта у извјештају Народнослободилачког одбора љуботињско-грађанске општине говори се да „је већ завладала епидемија глади” у општини.³ Трећег марта Народнослободилачки одбор чевске општине пише: „По питању исхране стање у општини врло је слабо, јер је допринос са имања био врло слаб, обзиром да је слана у августу прошле године уништила скоро све усјеве и обзиром да ова општина има врло велики број исељеника из Метохије, који већ данас формално гладују. Зато је потребна хитна помоћ за 102 фамилије са 448 чланова, урачунавајући ту и породице избјеглица и осталих сиромашних сељака”.⁴ У исто вријеме у бјеличкој општини 56 породица са 280 чланова, од којих су 52 породице са 251 чланом биле избјегличке, није имало никаквих средстава за исхрану.⁵ У Загарачкој општини таквих породица средином марта било је 100 са 600 чланова,⁶ а у соколској општини почетком марта 163 породице са 895 чланова.⁷

За барски срез нема ближих података, али се зна да је, на примјер, у Црмници великом броју породица додјеливана хитна помоћ у храни. Само у селу Доњим Брчелима таква помоћ у марту додијељена је 31 породици, што је чинило више од половине свих породица у селу, којих је у оно вријеме било 57.⁸ У Папировићима су посљедице репресалија које је окупатор извршио у јулском устанку, када је велики број породица остао без крова над главом, још више дошле до изражаја у зимском периоду, па су, уз остало, угрожавале економско стање становништва.

Крајем фебруара и у марту општински народноослободилачки одбори прикупљали су статистичке податке о имовном стању домаћинстава. До средине марта податке су прикупили у цетињском срезу народноослободилачки одбори љуботињско-грађан-

² АИИТ, 600/III 3—22 (42).

³ Исто, 711/VI 6—32 (42).

⁴ Исто, 1037/VI 2—4 (42).

⁵ Исто, 719/VI 6—4 (42) (Извјештај Народнослободилачког одбора општине бјеличке од 20. фебруара 1942).

⁶ Исто, 764/VI 4—2 (42) (Биљешке са пленума Народнослободилачког одбора за срез Цетињски од 15. марта 1942).

⁷ Исто, 729/VI 6—13 (42) (Извјештај Народнослободилачког одбора соколске општине од 2. марта 1942).

⁸ Исто, 10482/VI 6—61 (42) (Преглед имовног стања села Доњи Брчели од 26. фебруара 1942. и списак домаћинстава којима је додијељена хитна помоћ у храни у периоду од 10. марта до 1. априла 1942).

ске, ријечке, соколске, бјеличке и заграчке општине,⁹ а у барском срезу народноослободилачки одбори у Црмници и Паштровићима.¹⁰ Пописом је извршена евиденција залиха жита и кромпира (понегдје и сјемена — за једно и друго) и утврђено бројно стање стоке (посебно по врстама: ситна, крупна, товарна стока, а понегдје и свиње). У љуботињско-грађанској општини евидентирана је и радна снага, као и број интернираних особа, а у Црмници и залихе сувог меса. Подаци до којих се дошло пописом показују колико је економско стање становништва било критично. Количина жита по глави становника, рачунајући и залихе које су биле предвиђене за сјеме, као и кромпир по пропорцији три килограма кромпира као један килограм жита (та је пропорција била предвиђена и упутством Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку), износила је: у љуботињско-грађанској општини 26 у ријечкој општини 15, у соколској општини 15,4, у бјеличкој општини 15 и у заграчкој општини 5,85 килограма.¹¹ Статистички подаци за барски срез нијесу сачувани, сем за село Доњи Брчели у Црмници, које је по глави становника располагало са 33,4 килограма жита.¹² У општој количини за све наведене општине у цетињском срезу просјек по глави становника износио је 15,45 килограма жита. Ако бисмо просјек у селу Доњи Брчели узели као општи просјек у барском срезу, што би приближно могло и бити тачно, јер се из неких података посредно може закључити да је барски срез бар два пута економски боље стајао од цетињског среза, онда би општи просјек по глави становника у оба среза износио 24,42 килограма жита. Мада овакво поређење не говори много, јер су економски проблеми становништва ријешавани у оквиру сваког среза посебно, а само је питање снабдијевања војске дјелимично ријешавано у оквиру Одрела, ипак смо га узели у обзир, јер нам говори о томе колико дуго се и при најидеалнијој

⁹ Зборник III, књ. 2, док. 175 (Извјештај Народноослободилачког одбора за срез цетињски од 18. марта 1942).

¹⁰ АИИТ, 583/III 3—36 (42) (Извјештај МК Бар за период од 28. фебруара до 11. марта 1942).

¹¹ Исто, 724/VI 6—9 (42), 723/VI 6—8 (42), 769/VI 6—20 (42), 777/IV 6—24 (42), 220/VI 6—5 (42), 733/VI 6—17 (42), 722/VI 6—7 (42), 776/VI 6—23 (42), 721/VI 6—6 (42), 777/VI 6—24 (42) и 730/VI 6—14 (42) (Преглед имовног стања села: Зачир, Смоковци, Богути, Витњевићи, Мужковићи, Прађани, Доња села, Радомиро, Дубава, Планина и Гаћи из прве половине марта 1942), 725/VI 6—10 (42), 721/VI 6—6 (42), 726/VI 6—11 (42) (Преглед имовног стања села: Жабљак, Додоци, Друшићи, Превлака, Бобија, Улићи и Марков до, Јанковићи, Горњи Цеклин, Врњанина, Метеризи, Добрска Жулта, Загора, Чешљари и Балци, Дујево и Рваши из прве половине марта 1942), 734/VI 6—18 (42) (Број становника и залихе хране у соколској општини у првој половини марта 1942), 719/VI 6—4 (42) (Преглед имовног стања бјеличке општине од 15. фебруара 1942), 764/VI 4—2 (42) (Биљешке са племума Народноослободилачког одбора за срез цетињски од 15. марта 1942); Зборник III, књ. 2, док. 175 (Извјештај Народноослободилачког одбора за срез цетињски од 18. марта 1942).

¹² АИИ, 10482/VI 6—61 (42) (Преглед имовног стања села Доњи Брчели од 26. фебруара 1942).

расподјели хране на једној широј територији могло изаћи на крај са прехраном у житу. Полазећи од тога да је по глави становника требало оставити по пола килограма жита дневно до прве жетве, како је било предвиђено упутством Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку, у цетињском срезу се, под условом да су све расположиве количине хране биле у једним рукама, могло рачунати да жита има још за мјесец дана послје пописа, тј. отприлике до 10. априла, а у барском срезу за 67 дана, односно негдје до средине маја. Са просјеком за оба среза могло се истрајати до краја априла 1942. године. Но, може се сматрати да пописом нијесу приказане све расположиве количине, јер су нека домаћинства прикривала дио хране од органа власти. Узимајући да није приказано 50% приказаних количина, а толико би се у најбољем случају могло претпоставити, јер су контроле у неким мјестима показале да разлике између приказане и стварне количине жита не износе ни половину тога процента, а негдје није било никакве разлике, и полазећи од тога да су те количине жита могле бити пронађене и акумулиране у заједнички магацин, — у цетињском срезу се могло истрајати са храном у житу негдје до 25. априла, а у барском срезу до средине јуна, односно у просјеку за оба среза негдје до 20. маја. То објективно значи да је до прве помоћи у младом кромпиру требало чекати без икакве хране у житу најмање 30, а у неким крајевима и до 60 дана. Разумије се, ово је практично било неизводљиво, па је стварно стање било још теже, јер нити се могло остати без извјесне количине ојемена у житу и кромпиру, све акумулирати у заједнички магацин, јер се по упутствима Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку домаћинствима није могло одузети од количине која им је обезбјеђивала по пола килограма жита дневно по особи до прве жетве, нити су пак све расположиве количине хране могле бити познате и евидентирание. Стварно је мали број домаћинстава имао хране до прве жетве, још мањи број је имао нешто више од тога, а највећи број породица био је већ почетком марта без средстава за издржавање или је са храном могао истрајати тек још који дан.

Разумљиво је што народна власт и остали органи при овом стању ствари нијесу могли наћи излаз из ситуације, односно што су њихове мјере имале врло ограничен ефекат. А гладне породице су тражиле помоћ на све стране: од сеоских и општинских народноослободилачких одбора, штабова батаљона и других теренских органа народноослободилачког покрета, до штаба Ловћенског одреда и политичких руководства. Иако је економско-питанје било у сфери дјелатности народноослободилачких одбора, сви органи народноослободилачког покрета су у периоду о коме је ријеч били оптерећени овим проблемом и на одређен начин су учествовали у његовом рјешавању. Пошто га је тешко било ријешити или се уопште није могао ријешити, запажала се тенденција преношења обавеза са једних на друге. Карактеристично је да су

се појединци или групе, са знањем или без знања народноослободилачких одбора, све чешће обраћали за помоћ војним командама, а нарочито штабу Ловћенског одреда. И неки штабови батаљона су тражили помоћ од штаба Одреда, наравно — ограничавајући се на проблем издржавања партизана који су остали без средстава за исхрану. Тако је штаб Чевско-бјеличког батаљона 26. фебруара писао штабу Одреда: „На терену овога батаљона, као што је познато Одреду, налазе се другови партизани који уопште немају никаквих средстава за живот и све намирнице које су утрошене они су их утрошили. Зато се моли Одред да истима изађе у сусрет јер као такви не могу опстати на терену овог батаљона. Они људи који су их досада држали више немају хране ни за себе, те истима не могу изаћи у сусрет”.¹³ Штаб Ловћенског одреда је већ до тада примио неколико сличних писама и са других страна, а нарочито бројне депутације које су тражиле помоћ у храни. Поводом доласка једног партизана из Велестова и једног сељака из Цуца, који су били делегати избјеглица из Катунске нахије, штаб Одреда се 7. марта обратио Народноослободилачком одбору за срез цетињски писмом следеће садржине: „Код нас непрекидно долазе гладни, избјеглице, жене, људи — из дана у дан све више. Траже спас од Штаба а ми не можемо и не смијемо никоме давати ништа. Сви се од реда жале да одбори не дају ништа, обично их дочека неки предсједник или члан сеоског или општинског одбора са изјавом: немам ништа да ви дам — и готова ствар. Упућујемо их на вас, предлажемо да најстроже наредите одборима и у Катунској нахији одакле су ова два и осталим да смјеста врше реквизицију и да се спречава умирање од глади када још то не мора да буде ни за два мјесеца”.¹⁴

Народноослободилачки одбори су, међутим, радили све што су могли да се спрјечи умирање од глади. Тешкоће нијесу биле у њиховој неактивности, већ у празним рукама. У спровођењу одређених мјера које је требало да допринесу ублажавању проблема глади ишло се углавном редом који је био на линији упутстава Покрајинског комитета, а касније Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку. Средства до којих су одбори НОФ-а долазили путем добровољних прилога била су већ на почетку 1942. године сасвим недовољна за подмирење потреба у храни, које су расле отприлике у обрнутој сразмјери са могућностима њиховог подмирења. Зато се крајем јануара и у фебруару, поред скупљања прилога, приступило уписивању зајмова у новцу и натури. Ефекат ове акције био је врло скроман. У једном извјештају, који се односи на чевску и бјеличку општину, каже се „да је број прилога тако мали да не може дотећи ни за прву помоћ

¹³ Исто, 941/IV 4а—98 (42).

¹⁴ Исто, 1193/IV 4е—18 (42).

оним најсиромашнијим”.¹⁵ Новчани прилози, на примјер, износили су у чевској општини 820, а у бјеличкој 613 лира.¹⁶ Народноослободилачки одбор ријечке општине обавијестио је 12. марта да у НОФ-у већ немају залиха у намирницама, „него су све подијељене сиромашнима”.¹⁷ У соколској општини већ од друге половине фебруара од средстава НОФ-а нијесу могли ништа одвојити за сиротињу — због обавеза према војсци. „Ова средства којима се сада располаже” — каже се у извјештају Општинског народноослободилачког одбора од 2. марта — „сва су одређена искључиво за партизане, јер је њима помоћ најпотребнија, поготову у житу, и то кад одлазе на дужности а немају код куће хране да понесу собом”.¹⁸ Штаб Ловћенског одреда, непосредно упознат са великим економским тешкоћама становништва Ораха и Штитара, на чијој територији се налазио, био је принуђен да крајем фебруара од својих средстава одвоји скроман прилог за помоћ најсиромашнијим. Обавјештавајући о томе Сеоски народноослободилачки одбор ових села, штаб Одрода пише: „Овај Штаб нашао је за потребно да, и поред тога што је у немогућности, видјевши још несређене прилике код одбора, а извјесни грађани села немају никаквих животних намирница, да од својих уста одузме и даде Одбору 50 кг. брашна, које ће одбор подијелити на пет најоскуднијих породица. Нека последице овога Одбор саопшти свима да се ни за какву помоћ нико не обраћа овом Штабу, јер Штаб нема средстава да даје помоћи, већ би требао да од народноослободилачких одбора добија а не да им додјељује помоћ”.¹⁹ Обавезе штаба Одрода и штабова батаљона све више су расле, јер је из дана у дан било све више партизана који нијесу имали шта узети од својих кућа за храну. Тиме се проблем пружања помоћи гладним породицама још више компликовао.

У марту 1942. године на подручју Ловћенског одреда приступило се реквизицији, „као једином средству које може помоћи да се равномјерно расподијели храна међу све Црногорце и Бокеље” — како је речено у упутству Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку од 16. фебруара те исте године. Међутим, како је пописом утврђено, врло је мали број домаћинстава располагао вишковима, тако да ни ова мјера није могла да бити је утиче на стање ствари. Истина, и политичка ситуација на овом подручју се у међувремену искомпликовала, те она није могла бити до краја ни спроведена. Али и тамо гдје је спроведена дала је врло ограничен резултат. Тако је у љуботињско-грађанској општини реквирирано 2259 килограма жита, од којих је 614 килограма одмах подијељено на 614 особа, тј. по килограм

¹⁵ Исто, 613/III 3—37 (42) (Извјештај Луке Вујовића од 11. марта 1942).

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто, 728/VI 6—42 (42).

¹⁸ Исто, 709/VI 6—31 (42).

¹⁹ Исто, 1035/IV 4а—99 (42).

на особу.²⁰ Реквирвано је и 69 грла ситне и крупне стоке.²¹ Половина реквириране количине жита предвиђена је за војску, а неподијелени остатак од 516 кгр остао је у сеоским магацинима, с тим да се нешто касније подијели сиротињи. С обзиром на то да у Љуботињу „70 партизана у чети” није имало „ни прашка брашна код своје куће” — како је писао Општински народнослободилачки одбор — преко Среског народнослободилачког одбора упућена је молба да се количина жита предвиђена за војску остави Љуботињској чети.²² У соколској општини реквирирано је 275 килограма жита, 400 килограма кромпира и 446 грла ситне стоке,²³ а у ријенској општини 720 килограма жита и 157 грла ситне стоке.²⁴ У осталим општинама цетињског среза реквирирања није могла бити извршена.

У барском срезу реквирирања је, како изгледа, извршена само у Црмници и Паштровићима. Мада се не располаже подацима о реквирираној количини, познато је да су у Црмници доста добро стојали са резервама у храни и да су крајем марта имали у магацинима око 5000 килограма жита.²⁵ Овдје су до хране долазили на више начина, а то су, разумије се, могли зато што је хране било. У марту су били у прилици да до извјесне количине хране дођу путем конфискације дијела имовине сељака који су побјегли код окупатора. Само у селу Бољевићима конфисковано је 1350 килограма жита које су сељаци прикрили од пописа.²⁶ Сем тога, Народнослободилачки одбор је убирао приход од неколико млинова, чије је пословање контролисано сваких 15 дана,²⁷ а извјесна количина жита је и купљена у Скадру.²⁸ Све је то омогућило да се сиротињи пружа стална помоћ за читаво вријеме партизанске власти у Црмници, с тим што је по члану породице

²⁰ Исто, 711/VI 6—3/42 (Извјештај Народнослободилачког одбора љуботињско-праћанске општине од 3. марта 1942); Зборник III, књ. 2, док. 175 (Извјештај Народнослободилачког одбора за срез цетињски од 18. марта 1942).

²¹ АИИТ, 777/VI 6—24 (42), 733/VI 6—17 (42), 722/VI 6—7 (42), 776/VI 6—23 (42) и 721/VI 6—6 (42) (Преглед имовног стања села: Витњевићи, Праћани, Доња Села, Радомир, Дубова и Пачарађи из прве половине марта 1942).

²² Исто, 711/VI 6—32 (42) (Извјештај Народнослободилачког одбора љуботињско-праћанске општине од 8. марта 1942).

²³ Исто, 764/VI 4—2 (42) (Биљешке са пленума Народнослободилачког одбора за срез цетињски од 15. марта 1942).

²⁴ Исто.

²⁵ Потпуковник Стево Добрковић, Од батаљонског до бригадног начина снабдијевања, Четврта пролетерска, Београд 1952, 348.

²⁶ Зборник III, књ. 2, док. 155 (Извјештај штаба Батаљона „Јован Томашевић“ од 13. марта 1942).

²⁷ АИИТ, 10182/VI 6—61 (42) (Записници о прегледу пословања млина у Доњим Брчелима од 15. и 31. марта и 7. априла 1942. и списак домаћина који су мљели жито, закључно до 11. априла) и 10468) VI 1—84/42 Писмо Општинског народнослободилачког одбора у Црмници од 4. априла 1942).

²⁸ Зборник народних хероја Југославије, Београд 1957, 538.

додјеливано по 10 килограма жита мјесечно.²⁹ Но, ово је, може се сматрати, био изузетак на читавом подручју Ловћенског одреда, који у билансу општих потреба није нарочито много значао. О томе говоре бројни извјештаји с терена, а посебно извјештаји Народноослободилачког одбора за срез цетињски и ОК Цетиње.

Пошто је, након пописа, добио податке о имовном стању у љуботињско-грађанској, ријечкој, соколској, бјеличкој и загарачкој општини, Народноослободилачки одбор за срез цетињски је 18. марта, између осталог, јавио Народноослободилачком одбору за Црну Гору и Боку: „Према стопи која је одређена на скупштини овим општинама недостају огромне количине жита да би се прежраниле до нове жетве”, или, на другом мјесту: „наглашавамо да су економске тешкоће нашег краја врло тешке и да глад већ узима маха. Реквизиција неће бити довољна да обезбиједи ни један проценат”.³⁰ Слично је јављао и ОК Цетиње. У извјештају од 7. марта о економском стању у цетињском срезу писао је: „Општински НОО купили су податке о имовном стању и већ се приступа реквизицији, која ни издалека неће бити довољна да спаси становништво нашег Среза од глади”.³¹ Петнаест дана касније о истом проблему је обавијестио: „Реквизиција је у току, али она неће бити довољна да подмири ни један мали дио потреба оних којима треба хитно притећи у помоћ од глади која све више узима маха”.³²

У таквој ситуацији, извјесна нада, али не много велика, полагана је у набавку жита у другим крајевима, у првом реду у Албанији. То је, уосталом, у овом периоду била општа оријентација у Црној Гори, јер је економско стање мање-више свуда било критично. Зато су по срезовима формирани набављачки одбори, чији је искључиви задатак био да се старају о набављању жита. Један такав одбор формиран је и у цетињском срезу, а у њега су ушла четири политичка радника из покрајинског дијела ријечке општине, на челу са Илијом Костићем, као предсједником.³³ Сем тога, штаб Ловћенског одреда је још у првој половини јануара 1942. године задужио Васа Стругара, као познаваоца албанског језика, да ради на успостављању економских веза с Ал-

²⁹ АИИТ, 4988/VIII 1г—5 (Сјећања Блажа Марковића, Радована Војводића, Срђе Хајдуковића, Стева Добркивића, Андрије Богојевића и Данице Богојевић — стен. биль. 1931) и 10698/VI 6—62 (42) (Табеларни преглед исхране села Доњи Ерчели од марта 1942).

³⁰ Зборник III, књ. 2, док. 175.

³¹ АИИТ, 499 III 2—20 (42).

³² Исто, 498/III 2—2 (42).

³³ Исто, 499/III 2—20 (42) (Извјештај ОК Цетиње од 7. марта 1942); Зборник III, књ. 2, док. 109 (Пиомо Народноослободилачког одбора за срез цетињски од краја фебруара 1942); Јанко Лопичић, Ратни дневник I, Београд 1961, 185.

банцима.³⁴ Стругар је од стране ПК, био задужен да истовремено ради и на успостављању политичких веза са Албанијом.³⁵

Али ни ове мјере нијесу дале готово никакве резултате. Почетком марта у Зету су отпутовали Филип Бајковић, секретар Народноослободилачког одбора за срез цетињски, и два члана Среског набављачког одбора са циљем да тамо испитају могућност набавке жита преко тамошњег Набављачког одбора. У Зети се нијесу повезали са представником Набављачког одбора, али их је штаб Зетског батаљона обавијестио да је код њих храну немогуће набављати „услед (разорног рада пете колоне, која се) тамо не-сметано развија”. Они су из Зете наставили пут за Крајину. Тамо су се повезали са неким лиферантима и, за прву прилику, обезбједили куповину 800 килограма жита, с тим што су уговорили да касније улиједе и нове куповине. Међутим, баш у то вријеме окупатор је пробио пут од Подгорице ка Цетињу и појачао контролу на Скадарском језеру, тако да се није могло прихватити ни оних 800 килограма жита, а камоли нове количине.³⁶ Извјесну количину жита набавио је Васо Стругар у Скадру, али то је била „кап у мору”.³⁷ Али да је добавио и веће количине, оне не би много користиле онима који су били без хране, јер, по ријечима Народноослободилачког одбора за срез цетињски, „набавка намирница за новац, уколико се остваре планови са Албанијом, неће користити много онима који су у опасности од глади, пошто они немају ни новчаних средстава”.³⁸

Тако је сваки излаз из економских тешкоћа био затворен. Економски живот је фактички био парализован. Везе села са градом биле су прекидене, поред осталог и настојањем партизанског руководства, које је хтјело да на тај начин отежа економску ситуацију окупатору и да му онемогући коришћење тих веза у политичке сврхе. Но, то је био мач са двије оштрице: колико је прекид везе са градом могао бити од користи, толико је могао бити и од штете — и економске и политичке. Истина, руководство народноослободилачког покрета је рачунало да ће на тај начин колико-толико интензивирати унутрашње тржиште, у којој сврху је требало да послужу и отварање пазаришта у појединим крајевима. Тако је за ријечку општину одређено пазариште у

³⁴ АИИТ, 855/IV 4а—11 (42) (Писмо штаба Ловћенског одреда од 9. јануара 1942).

³⁵ Исто, 4988/VIII 1г—5 (Сјећања Блажа Марковића и др. — стен. биль. 1951).

³⁶ Исто, 499:III 2—20 (42) (Извјештај ОК Цетиње од 7. марта 1942) и 766/VI 6—40 (42) (Извјештај Народноослободилачког одбора за срез цетињски од 11. марта 1942); Зборник III, књ. 2, док. 175 (Извјештај Народноослободилачког одбора за срез цетињски од 18. марта 1942).

³⁷ Зборник народних хероја Југославије, Београд 1957, 538.

³⁸ Зборник II, књ. 2, док. 175 (Извјештај Народноослободилачког одбора за срез цетињски од 18. марта 1942).

Сухом кориту,³⁹ за љуботињско-грађанску општину у мјесту званом Мијеле,⁴⁰ за соколску општину у Ресни,⁴¹ за загавачку и команску општину на Бешиниом ублу,⁴² за чевску општину у Мишкатама,⁴³ а за цуцку општину било је предвиђено да се укључи у међуопштинску размјену са сусједним општинама никшићког среза и граничног дијела Херцеговине.⁴⁴ Народноослободилачки одбор у Црмници је још средином фебруара одредио два пазаришта за продају рибе: Гусјенице код Комарна и Врело код Годиња, чиме је хтио да заобиђе Вирпазар, у коме је тада вршена продаја ове у оно вријеме важне намирнице.⁴⁵

Неки народноослободилачки одбори су одредили и цијене прехранбеним и другим артиклима. Тако је Народноослободилачки одбор ријечке општине на сједници од 22. фебруара, када је одредио и локацију пазаришта, утврдио цијене у лирама за 29 артикала и за радничку надницу (са храном и без хране).⁴⁶ Слично је урадио и Народноослободилачки одбор соколске општине, с тим што су цијене „остале исте као и у Ријечкој општини са извјесним промјенама према приликама у овој општини”.⁴⁷

Међутим, у онаквој економској, а, рекли бисмо, на темељу ње, и политичкој ситуацији, стварно није могло доћи до размјене, односно до оживљавања унутрашњег тржишта. До друге половине марта нигдје није дошло до отварања пазаришта, ако то није био случај са рибом у Црмници, а нема помена да су било гдје ни касније отворена. Народноослободилачки одбор за срез цетињски у свом извјештају од 18. марта то објашњава на следећи начин: „Досада у ствари није дошло до промета из разлота што су оружане акције ометале, јер су мјеста за пазаришта у појединим општинама била изложена артиљеријској ватри, па ће се иста измијенити. До размјене није дошло и због тога што су цијене одређиване нереално од стране општинских одбора који су процјенјивали производе са своје територије скупље него оне које немају, тако да се била у неку руку појавила тзв. маказа

³⁹ АИИТ, 723/VI 6—42 (42) Извјештај Народноослободилачког одбора ријечке општине од 12. марта 1942).

⁴⁰ Зборник II, књ. 2, док. 175 (Извјештај Народноослободилачког одбора за срез цетињски од 18. марта 1942).

⁴¹ АИИТ, 736/VI 6—41 (42) (Извјештај Народноослободилачког одбора соколске општине од 8. марта 1942).

⁴² Исто, 712/VI 6—38 (42) (Писмо Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку од 7. марта 1942).

⁴³ Исто, 715/VI 6—43 (42) (Извјештај Народноослободилачког одбора чевске општине од 15. марта 1942).

⁴⁴ Писмо Граховског народноослободилачког одбора од 27. фебруара 1942. Историјски записи, II/1949, 1—2, 113.

⁴⁵ АИИТ, 1025/IV 4ц—58 (42) (Извјештај штаба Баталјона „Јован Томашевић“ од 17. фебруара 1942).

⁴⁶ Исто, 710/VI 6—37 (42) (Писмо Народноослободилачког одбора ријечке општине од краја фебруара или почетка марта 1942).

⁴⁷ Исто, 736/VI 6—41 (42) (Извјештај Народноослободилачког одбора соколске општине од 8. марта 1942).

цијена”.⁴⁸ Стварни разлог за неотварања пазаришта по нашем мишљењу, лежао је не у маказама цијена, које у пракси нијесу доказане, јер су само на папиру стајале, и то, колико знамо, само за двије општине, већ у тоталној економској немаштини, а свакако и у датим војно-политичким приликама.

Тако се економски проблем на подручју Ловћенског одреда развио и у врло сложен друштвено-политички проблем, који је било тешко или чак немогуће ријешити у оквиру постојећих устанаова народноослободилачког покрета. Стога није тешко разумјети, посматрано и само с овог аспекта, деморализацију у масама и одлазак једног броја сељака већ у фебруару и првој половини марта у градове за окупаторско требовање, по цијену примања окупаторске пушке и ступања у борбу против народноослободилачког покрета. Економска криза и глад у народу били су моћан савезник окупатора и његових сарадника, чак толико моћан да је сам за себе био довољан да корјенито измијени ситуацију на штету народноослободилачког покрета. Сигурно је да у онаквом организационом устројству народноослободилачки покрет у сваком случају већ није могао издржати, макар и да није било осталих околности које су му пошле на штету, а које су у великој мјери биле посљедица баш тих економских невоља.

⁴⁸ Зборник III, књ. 2, док. 175.